

деген уақытта ақын болашақпен сырласқандай, еңбегінің мәңгілік мұра болатынына сенеді.

Әр түрлі оқиғаларға, халықаралық жағдайға, заң, жер мәселесіне арналған «Бұл заманның соғысы» (1914), «Жәрдем комитеті»(1915), «Закон жобасының баяндамасы»(1914), «Қазақ халқын билеу туралы 1868 жылы шыққан уақытша положение»(1914), «Губернатор өзгертілуі» (1914), «Соғысушы патшалар» (1914), «Қазақ жерін алу турасындағы нұсқа» (1913), «Қазаққа ашық хат» (1916) сияқты көптеген мақалалар публицист Ахмет Байтұрсыновтың көзқарасын, тарихи білігін, ойшылдық деңгейін, рухани дамуынан мол хабар береді. «Өзіміздің елімізді сақтау үшін бізге мәдениетке, оқуға ұмтылу керек. Ол үшін ең алдымен әдебиет тілін өркендету керек. Өз алдына ел болуға өзінің тілі, әдебиеті бар ел ғана жарай алатындығын біз ұмытпауға тиіспіз. Бұл мәселеде біздің халымыз оңды емес. Осы күні орыс школы мен татар мектептерінде оқып шыққандар қазақ тілін елеусіз қылып, хат жазса өзге тілде жазып, қазақ тілінен алыстап барады. Бұл, әрине, жаман әдет. Егер тілге осы көзқараспен қарасақ, табиғат заңына бағынбай, біздің ата-бабаларымыз мың жасамаса, ол уақытта тілмен де, сол тілге ие болған қазақ ұлтымен де мәңгі қоштасқанымыз деп білу керек. Егер оны істегіміз келмесе, осы бастан тіл, әдебиет жұмысын қолға алып, өркендететін уақытымыз жетті», деген. Сонымен Ақан қазақ әдебиеттану ғылымының негізін салған, тұңғыш әдебиет теориясын жазған ғалым, жан-жақты өнерпаз, ұлт мәдениетінің алып бәйтерегі.

Ахмет Байтұрсыновтың ақын, публицист, ғалым, қоғам қайраткері ретінде жасаған барлық еңбегі, тартқан қорлық, көрген азабы, болашаққа сенген үміт-арманы- баршасы осы ұлы миссияны орындауға, туған халқы үшін қасықтай қаны қалғанша қалтқысыз қызмет етуге арналған.

1. Нұрғалиев Р. Ахмет Байтұрсынов. Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991. - 4-13беттер, 322бет.
2. Мақат Д.А.. Баспасөз: Сталинишліктің Қазақстанда орнығуы(1925-1956жж.) – Астана, 2007.- 297бет
3. Дулатова Г.М. Шындық шырағы. – Алматы, 1998.
4. Мақат Д. Тіл мен діл тағдыры: тарихи деректер, уақыт бедері және ақиқат.(мақалалар мен зерттеулер).- Астана., 2007.-25 –бет.
5. Махат Д.Қазақстандағы тоталитаризм және саяси қуғын-сүргін тарихы: Оқу құралы.- Астана.-2006. -27 бет.

Резюме

Среди деятелей национальной культуры, чье творчество мы сегодня рассматриваем как духовное наследие народа, — выдающийся ученый, замечательный поэт и публицист, крупный общественный деятель, редактор одной из первых общенациональных газет «Казак» Ахмет Байтұрсынов!

Summary

Among the leaders of the national culture and whose work we now see as the spiritual heritage of the people – an outstanding scientist, an outstanding poet and journalist, a prominent social activist, editor of one of the first national newspaper “Kazakh”- Ahmet Baitursinuli!

ЖАС ҒАЛЫМДАР ЗЕРТТЕУЛЕРІ ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

**XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІНДЕГІ ПАТША ӨКІМЕТІНІҢ ЖЕТІСУДАҒЫ
ҚОНЫС АУДАРУ САЯСАТЫ**

XX ғасырдың басында патша үкіметінің қоныс аудару саясаты жана кезенге аяқ басты. Бұл уақытта Орта Азияның Ресей үшін өнеркәсіп тауарларын өткізу рыногы және шикізат көзі ретіндегі маңызы күшейді. Орта Азия метрополияның мақта өндіру базасына, капитал салудың пайдалы өрісіне, қаржылай табыс табу көзіне және сырттан келген шаруаларды қоныстандыру орнына айналды.

Егер XIX ғасырдың соңында самодержавиенің ең басты мақсаты – орыс шаруаларын өлкеде стратегиялық және әскери-полициялық оймен орналастыру болса, XX ғасырдың басында бұл мақсат екінші кезектегі мәселеге айналды. Ал бірінші кезекке жана жоспар – шаруалардың жер үшін күресін әлсірету мақсаты үшін, Ресейден мүмкіндігінше көп мөлшерде кедей және орта шаруаларды қоныс аударту мәселесі қойылды. Крепостник-помещиктер Қазақстан, Түркістан, Сібір жерлерін қоныс аударушылар үшін тартып алу арқылы өздерінің Ресейдегі ірі крепостниктік латифундияларын сақтап қалуға тырысты.

Шет аймақтарды отарлау патша үкіметіне Ресейдің өз ішінде, оның орталық аудандарында шиеленісіп кеткен қайшылықтарды әлсіретуге мүмкіндік берді. XX ғасырдың басында, 1900-1903 жылдары болған экономикалық дағдарыс нәтижесінде патшалық Ресейде Экономикалық және саяси қанау күшейді. 1904 жылы қаңтар айында басталған және Ресей империясының жеңілуімен аяқталған орыс-жапон соғысы елде қалыптасқан жағдайды одан әрі қиындатып жіберді.

Осындай жаңдайларды ескере отырып, патша әкімшілігі жоғарыда айтылғандай, тығырықтан шығу жолын шеткері аймақтарды отарлаудан іздестірді. Осы мақсатпен, үкімет Сібірді отарлауды жалғастырумен бірге Түркістан өлкесіне шаруаларды қоныс аудартуды күшейте бастады. Және де орыс-жапон соғысы кезінде ағылшын-орыс қатынастырының шиеленісіп кетуіне байланысты, ол Орта Азияға отарлау объектісі ретінде көбірек назар аудару бастады. Тіпті орыс революциясы мен Азия халықтарының ұлт-азаттық қозғалысына қарсы бағытталған 1907 жылғы ағылшын-орыс келісімінен кейін де «жарасқан» державалар арасындағы қатынас қырғи-қабақ күйінде қала берді және Ресей әскери министрлігі Орта-Шығыстағы шекараларын нығайту мен Орта Азиялық иеліктерін қорғау жоспарын жасауды жалғастыра берді. Сондықтан да патша үкіметі қоныс аудару процесіне мақсаттылық пен жаппай сипат беруге көшті.

Алайда, шаруаларды үлкен көлемде қоныс аудартудың алдында, қоныс аудару жұмысын басқару аппаратын ұйымдастыру, жергілікті тұрғындардың шаруашылығына қажеті жоқ деп саналатын «артық» жер көлемін айқындау, көші-қон жерлерін құру және қоныс аударту процесін жоспарлы түрде ұйымдастыру қажет болды. Бірақ, аталған іс-шараларды ойдағыдай іс-жүзіне асыруға бірқатар жағдайлар кедергі болды. 1901-1902 жылдарды Еуропалық Ресейде астықтың шықпай қалуы және аграрлық қайшылықтардың күрделенуі мен шаруалардың өз еркімен шет аймақтарға қоныс аударулары күшейіп кетті.

Өлкені отарлау мүмкіндіктерін анықтау үшін 1900 жылы Түркістанға егіншілік және мемлекеттік меншік министрлігі ғылыми комитетінің мүшесі, профессор А.А.Кауфман арнайы жолдамамен жіберілді. Онымен бір мезгілде әскери министрлікте ерекше комиссия құрылып, олардың жұмыстары негізінде 1903 жылы 10 маусымда «Село тұрғындары мен мешандардың Сырдария, Ферғана, Самарқан облыстарындағы қазыналық жерлерге өз еркімен қоныс аударуы туралы тәртіп» жарияланды. Бұл заңда қазыналық жерлерден переселендерге от басындағы ер кісілердің жалпы санына қарай 3 десятина көлемінде суландырылған жер, жайылымдық жерлерді керегіне қарай бөліп беру (7 бап) қарастырылды /1, с.742/. Суландырылған жерлер әрбір үйге мерзімсіз, ал өңделмеген жерлер қоғамдық пайдалануға берілді (8 бап). Егер қоныстанған уақыттан бастап, үш жыл бойы бөлінген жер өңделмесе, ол жерлер қазыналық меншікке қайта алынып қойылатын болды (9 бап). Өз еркімен қоныс аударып қайтып келгендерге тәртіп бойынша жер бөліп берілмеді /2, с.743/.

Яғни, Жетісуға ешқандай рұқсатсыз, өз бетімен келген орыс шаруалары жерге орналастырылмады. Олар бұрын келген қоныс аударушылардың үйлеріне орналастырылып, соларға жалданып күн көретін болды. Жерге орналастырылмаса да жергілікті тұрғындардан арендаға жер үлесін алуға болатынын естіген орыс шаруаларының Жетісуға қарай ығысқан ағымы тоқтамады. Соның нәтижесінде 1903 жылға қарай Жетісуда рұқсатсыз келген шаруалардың саны 17 мыңға, 1904 жылы 23 мыңға жетті /3, 4 п/.

Алайда, бұл заң негізінде қоныс аударушыларға жер бөліп беру мәселесі іс жүзіне асырылмады. Жергілікті әкімшілік егіншілік және мемлекеттік меншік министрлігіне қарайтын

мемлекеттік қазына есебінен суландырылатын Сырдария, Ферғана, Сарақан облыстары аумағындағы жер қорын алдағы уақытта анықтап алғанша бұл мәселені шешуді кейінге қалдырды. Шындығына келгенде мұндай жер қоры Түркістан өлкесінің байырғы облыстарында жоқ еді. Бұл аумақтарда егін шаруашылығына жарамды жерлердің барлығы жергілікті тұрғындардың қолымен суғарылып, игеріліп қойылған болатын.

Дегенмен қоныс аударушылар легін тежеу мүмкін болмағандықтан орталық билік орындары Ресейдің азиялық бөлігіне қоныс аударуға «есік ашық» деп жариялауға мәжбүр болды. Сонымен қатар үкімет қоныс аударушылар шығынын өз мойнына алуды міндеттеніп, қоныс аудару пункттерін ұйымдастыруды жолға қойды.

1904 жылы 6 маусымда қабылданған «Село тұрғындары мен мешан егіншілерді өз еркімен көшіру туралы уақытша ережеде» егіншілікпен айналысатын және «үкімет қажет деп тапқан» аудандарға барғысы келетін жері тапшы губерниялардан шыққан қоныс аударушыларға бұдан былай үкімет орындарының қолдау көрсететіндігі айтылды. Бұл категорияға жататын қоныс аударушылар үкімет тарапынан түрлі артықшылықтар мен материалдық көмек алуға құқықты болды /4, 34 б/.

Бірақ, бұл кезеңде Түркістан өлкесі формалды түрде қоныс аударушылардың келуі үшін жабық деп саналғандықтан, қоныс аударушыларды орналастыру аудандары қатарына енгізілмеді. Себебі, патша үкіметінің мұнда переселендерді орналастыруға арналған жер қоры жоқ болатын. Егіншілік және мемлекеттік меншік министрлігінің Орта Азияның жергілікті тұрғындары жерін тартып алу туралы жасаған жоспары іс жүзіне әлі асырылмаған еді. 1904-1905 жылдары басталған орыс-жапон соғысына байланысты патша үкіметі Түркістандағы дихандар көтерілісінен қорқып, егіншілік және мемлекеттік меншік министрі А.Ермоловтың 1886 жылғы Ереженің 270-бабына қосымша енгізу туралы ұсынысын қабылдамай тастады. Министрдің ұсынысы бойынша аталға бапқа «көшпелілер үшін артық болуы мүмкін жерлер мемлекеттік мүлік министрлігі қарамағына өтеді» - деген, яғни халқымыздың тұрмысына өте ауыр соққы болып тиетін қосымша енгізілуі тиіс болатын.

XX ғасырдың басында Ресейде аграрлық жағдай қатты шиеленісіп кетті. Оның негізінде помещиктік жер иеленушілікке қарсы жер мәселесіне байланысты барлық крепостниктік қадықтарды жоюға бағытталған шаруалар көтерілісі жатты. Сондай-ақ, Ресей шаруалары империядағы саяси құрылысты өзгертуді талап етті. Тығырықтан шығу жолын үкімет реформа жүргізуден іздестірді. Осылайша, 1906 жылы 9 қарашада Столыпіннің аграрлық реформасы дүниеге келді.

Жаңа реформадан бұрынғы жүргізілген саясат бойынша елдегі жартылай феодалдық қауымдық жер иеленуді сақтау қажет болса, Столыпін бағдарламасы керісінше, қауымдарды күшпен жою және жерге жеке меншік құқығын орнатуға бағытталды.

Реформа помещиктердің жерге қатынасы мәселесіне тиіспеді. Оның негізінде әрбір шаруа қауымнан шығып, өзінің жеке меншікті шаруашылығын жүргізе алатын болды. Ереже, әсіресе шаруалардың селолар пен деревнялардан бөлініп шығып, хуторлық және жекелеген шаруашылық түрлерін жүргізуін қолдады.

Қолдарында өндіріске қажетті құрал-жабдықтары бар және үкімет тарапынан қолдауға ие бола отырып, тұрмысы жақсы шаруалар өз иелігін ұлғайту мақсатымен хуторлық және жекелеген шаруашылықтар құрып, бар ынтасымен қауымнан бөлініп шыға бастады. Алайда, жана «жекеменшік иелері» арасында тұрмысы мықты шаруашылықтар емес, керісінше кедейлер және тұрмысы нашарлар көпшілік болды. 1908-1915 жылдар аралығында 1,3 млн. үй иелері 4,3 млн. десятина жерлерін сатып үлгерді. Сонымен қатар кулактар қолына помещиктер жерінің бір бөлігі өтті. 1916 жылы бүкіл шаруа қожалықтарының 15 пайызын құрайтын кулактар шаруашылығы иелігіне елдегі жалпы астық өнімінің 38 пайызын және барлық астық шаруашылығының 50 пайызын өндіретін 80 млн. десятина ауыл шаруашылық жерлері шоғырланды /2, с.310/.

Хуторлар мен жекелеген шаруашылықтарды орнатумен бірге реформа шаруаларды қоныс аударту ісін помещиктердің иелігінен алысырақ, атап айтқанда, Оралдың сол жағына орналастыру саясатын қолдады. Бұл арқылы патша әкімшілігі ішкі Ресейде орын алған жер тапшылығынан туындаған аграрлық қайшылықтарды әлсіретіп, таптық күресті тұншықтырмақ болды /5, с.57/. Осылайша, егер патша үкіметі XIX ғасырдың соңында шет аймақтарға тек қана қоныс аударуға рұқсат қағаздары бар, тұрмысты шаруаларды ғана қоныс аударту бағытын ұстанған болса, ендігі жерде, яғни XX ғасырдың басында Ресей үкіметі жаппай қоныс аудару саясатын қолдады. Сондықтан да үкімет шаруалар арасында қоныс аудару идеясын белсенді түрде үгіттеуге кірісті. Тек қана 1907 жылдың өзінде Орталық губерниялардағы шаруалар арасында Ресейдің азиялық бөлігіне қоныс аударуға шақырған 6,5 млн. дана брошюралар мен листовкалар таратылды.

Мұндай іс-шараларды атқарумен қатар, патша әкімшілігі жаппай қоныс аудару саясатын тездету және жоспарлы түрде жүргізу мақсатымен бұл процесті жан-жақты қамтамасыз ете алатын әкімшілік жүйесін құру ісін де қолға алды.

Ішкі істер министрлігі жанынан 1895 жылы қоныс аудару басқармасы құрылған болатын. 1905 жылы мамыр айында аталған басқарма Екіншілік және мемлекеттік меншік министрлігі қарамағына өтті. Бұл мекемеге империя көлеміндегі қоныс аудару мәселесіне байланысты барлық іс-шаралар жүктелді. Мұның артынша үкімет орындары Қазақстан жерін қоныс аударатын бес ауданға бөлді. Олар Торғай-Орал, Ақмола, Семей, Сырдария және Жетісу аудандары еді. 1906 жылы осыған байланысты Жетісу облысында аудандық қоныс аудару басқармасы ашылды. Ол өз кезегінде Түркістан өлкелік екіншілік және мемлекеттік мүлік басқармасына бағынды /6, 8 п/. Жетісу аудандық Қоныстандыру басқармасы өз кезегінде Қапал, Лепсі, Сергиополь-Бақтығ, Балқаш-Іле, Жаркент, Верный, Шу, Нарын, Пржевальск және Пішпек аталатын 10 кіші аудандарға бөлінді /7, с.1/. Қоныс аудару жөніндегі басқармасына Қоныс аудару ісінің менгерушісі жетекшілік жасады. Ол өз ауданындағы қоныс аудару ісі барысына жауап берді. Оның қарамағында ерекше тапсырмаларды орындайтын және де агрономиялық, гидротехникалық, т.б. жұмыстарды атқаратын маман-шенеуніктер болды. Кіші аудандарды ерекше тапсырмаларды орындайтын шенеунік-кіші аудан менгерушісі басқарды /6, 1 п/.

Әрбір бөлімнің, өз кезегінде атқаратын міндеттері белгіленді.

Статистикалық бөлім міндетіне аудандарды зерттеу, уездердің, қауымдардың, ауылдардың, уездердегі ауылдардағы тұрғындар санын алу жұмыстары кірді. Бөлім орыс поселкелері мен жергілікті халық мекендеген жерлердегі, елді мекендерден тыс бос жатқан жерлерде зерттеулер жүргізуге, переселендер мен жергілікті тұрғындардың жер пайдалану ретін анықтауға, сол жерлерде жаратылыстану, тарихи және географиялық тұрғысынан зерттеу жұмыстарын атқаруға тиіс болды /6, 3 п/. Агрономиялық бөлім міндетіне ботаникалық тұрғыдан жер қыртысын зерттеу, отарлауға қажет жер қорын анықтау, переселендерге агрономиялық көмек беру, тәжірибелік-үлгілі шаруашылықтар ұйымдастыру, метеорологиялық зерттеу, өлкеде бау-бақша өсіруді дамыту, питомниктер мен сүт фермаларын құру істері кірді /6, 4 п/. Гидротехникалық бөлім шенеуніктері ирригациялық су жүйелерін (арықтарды, каналдарды және т.б.) салу және қайта қалпына келтіру, өзендерді, суаттарды және басқа да су көздерін зерттеу, скважиналар бұрғылау, жер асты су көздерін ашу, батпақтарды құрғату, құдықтар құрылысын жүргізу, зерттелген аудандардың карталарын сызу жұмыстарын жүргізді /8, 2 п/. 1914 жылдан гидротехникалық бөлім аудандағы қоныс аудару басқармасынан «Жерге орналастыру және екіншілік Бас басқармасының» (Петербургтегі) жерлерді жақсарту бөлімінің құрамына енгізілді /9, 7-8 пп/.

Жер межелеу бөлімінің міндетіне аудандардың, кіші аудандардың, уездердің, өауымдардың ауыл шаруашылығы пайдалануындағы жерлердің шекараларын, жеке шаруашылықтардың жер пайдалану ретін, су көздері шекараларын анықтау, егін шаруашылығына жарамсыз жерлерді (құм, тау, тастақ, батпақ, сор жерлерді) өлшеу жұмыстары кірді. Бөлім темір және тас даңғыл жолдарының ұзындығын өлшеумен, зерттелген аумақтардың карталарын сызумен айналысты /10, 30 п/. Сондай-ақ, олар көші-қон учаскелерін құру тәртібінің 120-бабына сай іс жүргізушінің схемасы бойынша қоныс аудару учаселеріне арнайы белгілер қойды, жергілікті тұрғындар иелігінен нормадан жоғары – «артық» жерлерін алды (мемлекеттік жер қорын құру туралы нұсқаудың 17-бабына сәйкес әрбір қожалыққа 25 десятинадан жер берілуі тиіс болды). Жер өлшеу бөлімінің топографтары қолда бар деректер арқылы сызулар мен жоспарлар жасады. Бөлімді қоныс аудару басқармасының техникалық бөлігін менгеруші басқарды /11, 12 п/.

Жол бөлімі қызметкерлері жергілікті жерлерді зерттеу, жол төсеу, жөндеу және қалпына келтіру, келешекте төселетін жолдар жобасын жасау, салынған жолдарды тексеру жұмыстарымен айналысты.

Дәрігерлік, азық-түліктік көмек бөлімі. Дәрігерлік көмек қоныс аудару пункттерінде жүргізілді. Онда тек амбулаториялық емдеумен ғана шектелді. Кеселдері күштілерді қалалық емханаға жөнелтті. Әртүрлі ауру түрлеріне қарсы алдын алу жұмыстары атқарылды. Амбулаториялар уездердің барлығында дерлік құрылды. Шалғай жерлерде переселендердің денсаулығын тексеру мақсатында дәрігерлер жіберілді.

Переселендерге азық-түліктік көмек беру мақсатында жергілікті жерлерде арнайы қоймалар ашылып, онда тұрмысы нашар қоныс аударушыларға тамақтық заттар, егін себуге тұқымдық дәндер берілді. Мұндай көмек түрлері тек ішкі Ресейден көшіп келгендерге ғана берілетін болды.

Ветинарлық көмек 1911 жылдан бастап уездерде қоныс аударушыларға көрсетілетін болды.

Жер бөліп беру бөлімі – қазыналық жер қорларын зерттеу және көші-қон учаскелерін құру жұмысымен айналысты. Әрбір кіші ауданда жүргізілген жерлерді зерттеу жұмыстары нәтижесінде көші-қон учаскелері, ормандық, саяжайлық жерлер, 1910 жылдан кейін хуторлық, жеке шаруашылықтарға арналған жерлер дайындалды. Переселендерге арналған жер құрамында әрбір шаруа-қоныс аударушыға егістік жер, үй іргесіндегі (аулалық) және жайылымдық жерлер бөлігіп берілді. Учаскелері бар бірнеше шаруа қожалықтары поселкелерге, ал бірнеше поселкелер уездерге біріктірілді.

Қоныс аударушыларды жабдықтау бөлімі қоныс аударушыларға несие беруді реттеп отыру жұмысымен айналысты. Несие үй құрылысына, шаруа қожалықтарын аяғынан тік тұрғызуға қажетті шаруашылық жабдықтарды сатып алуға бөлінді. Бұл бөлім міндетіне шіркеулік мектептер, шіркеулер, дұға оқу үйлері, медпункттер құрылысын жүргізу қызметтері де кірді.

Жоғарыда міндеттері баяндалған барлық бөлімдер 1906-1907 жылдар аралығында біртіндеп құрылып, өз жұмыстарын атқара бастады. Тек малдәрігерлік көмек бөлімі ғана кешірек 1911 жылы ұйымдастырылды.

Жалпы алғанда, М.Қойгелдиев өзінің «Алаш қозғалысы» деп аталатын еңбегінде дәл айтып көрсеткендей, «қоныс аудару мекемелері әкімшілік құрылымы тұрғысынан ғана емес, жұмыс жасау әдісі, атқарған міндеті жағынан да таза отаршылдық мазмұндағы мекемелер болды». Уездік, облыстық деңгейдегі бұл мекемелердің негізгі міндеті, жергілікті халықтың пайдалануындағы жердің «артығын» тауып, қоныс аударушыларға учаскелер даярлау, осы мақсатта құрылған жер межелеу топтары қызметін ұйымдастыру, қоныс аударушыларға тиесілі мемлекеттік түрлі көмектердің уақытында берілуін қамтамасыз ету, қоныс аударушыларды орналастыру барысында пайда болатын әркілы мәселелерді, солардың ішінде жергілікті халық пен келімсектер арасында туатын дау-дамайды реттеп отыру еді. Ал, әкімшілік орындары болса, бұл мекемелердің басында империялық мүдделерді жақсы түсінетін, соған қызмет етуге даяр адамдарды ғана тағайындауға тырысты /4, 35 б/.

XX ғасырдың 20-жылдары Түркістандағы жер мәселесін зерттеген Мырзағазы Есболұлы орыс келімсектері туралы: «1920 жылға дейін жуан көкірек, менмендік отаршылдық ауасы қанына сіңгендік, жергілікті халықты теңдікке алмай, кем санау, Түркістанның жергілікті жұрттары ішкі Ресей үшін ғана дүниеге келген секілді деп қарау мінездері бар еді» /12, 5 б/ – дей келе, патша үкіметінің XX ғасырдың басында қоныс аудару саясатында алған бағыты жайында былай дейді: «1905-1907 жылдары Ресейде қара шекпенділер тер төкті, хүкіметке мықты қорқыныш кірді, бұл пәлелерден қалайда болса құтылмай болмайды екен деген пікірге келді. Оларды разы қылу үшін іштегі байлардың жерлерін алып бермей ит арқасы қияндағы шет аймақтарға көзін жоғалту жұмыстарына кірісті. Министр Столыпин бұл жұмысты күшейтті. Бұрын арзан малайдан айрылып қаламыз деген байлар, енді мына қызыл көзді пәлені жоғалт, қарасын өшір дегенге мінді. Шет аймақтарға – Қазақстан, Түркістан, Сібір, Кавказға қазына жеріне қарашекпенділерді жөнелтіп айдау жұмыстарына кірісті. Түркістанда тіршілікке жарайтын жер аз екендігі хүкіметке белгілі болса да, қорыққаннан көзі шығып, көмеді, көргісі де келмеді» /12, 7-8 бб/. Осылайша, «көздеріне қан толған хүкімет» Түркістандағы қазақтардың мекендеген атамекен жерін келімсектерге тартып алып беру жұмысын қоныс аудару мекемелерінің қолына беріп тынды.

1. ПСЗРИ. Собрание третье. Т. XXIII. - СПб., 1905.
2. Першин Г.Н. Аграрная революция в России. – М.: Наука, Кн.1. 1966. – 420 с.
3. ӨРОММ. 1-қ., 27-т., 38-іс.
4. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. - Алматы: Санат, 1995. -368 б
5. Фомченко А.П. Русские поселения в Туркестанском крае. – Ташкент: Фан, 1983. – 220 с.
6. ӨРОММ. 1-қ., 16-т., 14-іс.
7. Обзор Семиреченской области за 1907 г. Верный, 1908.
8. ҚРОМА. 33-қ., 1-т., 48-іс.
9. ӨРОММ. 7-қ., 1-т., 5192-іс.
10. ҚРОМА. 33-қ., 1-т., 37-іс.
11. ҚРОМА. 33-қ., 1-т., 60-іс.
12. Есболұлы М. Түркістандағы келімсектер орнаған аудандардағы жер мәселесі. –Ташкент, 1923. -88 б.

Резюме

В данной статье рассматриваются основные направления переселенческой политики царской власти в Семиречье в начале XX века.

Summary

In given article is considered main trends переселенческой politicians tsarist authorities in Semirechie at the beginning initially XIX age.

РЫБНЫЕ И СОЛЯНЫЕ ПРОМЫСЛЫ В БУКЕЕВСКОЙ ОРДЕ

А.Ж.Бакижанова –

ассистент КазНТУ им.К.И.Сатпаева

Изучая и анализируя источники, мы увидим, что доведенные до отчаяния наемные работники, в том числе, конечно же, и казахи, шли не только на рыбные промыслы, но и на озеро Баскунчак добывать соль, наниматься в пастухи в русские селенья, то есть перемещались туда, где наблюдается источник их пропитания. Как свидетельствуют множество архивных источников фонда: Каспийско-волжские рыбные промыслы имели важное экономическое значение. Они привлекали к себе сотни тысяч рабочих рук, занимаемых во время путины. Особенно большое количество рабочих требовали крупные речные промыслы. Всего на всех промыслах Каспийско-волжского района (речных и морских) в 1913 году было занято 127 530 рабочих. В это число включены лица, занятые ловом, доставкой рыбы, приготовлением рыбной продукции, служащие в конторах и другие лица...» /1/. В сведениях, представленных статистическим комитетом о торговых ярмарках в Ханской ставке, имеется отчет «О состоянии Внутренней Киргизской орды за 1910 г.», где указывают на главные промыслы казахов-рыболовство и зачастую с нею связанные промыслы. Как известно, рыболовство особенно развивается в I и II Приморских округах, где казахи из-за постоянного заноса песками их земельных угодий перешли к рыболовству: «...одни из них сами снимают воды, а другие нанимаются на ватаги Астраханского и Красноярского уездов. В Камыш-Самарской части, по случаю отсутствия за последние годы в озерах воды, киргизы лова не производят...» /2, Л. 58/. Архивные документы свидетельствуют о очень тяжелом труде, которым были заняты путины рабочие, среди которых была много казахов, пришедших из степи на заработки. Хозяева рыбных промыслов нанимали их, заставляли трудиться на самых тяжелых работах. Известно, что тогда на промыслах никакой механизации не наблюдалось, вся работа, велась вручную, что требовало большой физической силы. Несмотря на то, что желающих работать было в избытке, многие рабочие-казахи, не привычные к промысловым работам, не выдержав нагрузки при первой же путине покидали рабочее место. Особенно тяжело. Было на промыслах казахских купцов, например, у братьев Танашевых Утегали и Харис, которые владели несколькими рыбными промыслами. Таким образом, из огромного пласта документов мы смогли сделать вывод, что казахи, завербованные в степи подрядчиками, как правило, использовались в качестве неводных рабочих. Заработная плата рабочих находилось в зависимости от вида работ, от срока на который нанимались, времени года и в первую очередь, от национальности. Большинство рабочих-казахов получали за труд 25-30 копеек в день, то есть на 2-3 рубля меньше, чем русские. Об отличительных чертах казахских рабочих писал Махаш Бекмуханбетов, правитель I и II Приморских округов: «...Мы знаем киргизов как отличных моряков и ловцов...» Его убеждения подтверждаются рядом документов, извлеченных из фонда «Канцелярии астраханского гражданского губернатора», которые содержат сообщение сотрудников управления рыбными и тюленьими промыслами об аренде некоторого количества земельных участков: «...в 1898 году киргизы арендовали 193 земельных участка на береговой полосе за 2914 рублей64 копеек. За право на рыболовство в казну поступает от киргиз доходов на сумму 1000 рублей...»/3,Л.15об./ . Среди материалов астраханского военного губернатора имеется вырезка из газетной полосы «Астраханские губернские ведомости» за 1838 г., где была опубликована статья «Взгляд на состояние Астраханских рыбных промыслов», которая представляла собой краткое извлечение из отчета капитана-лейтенанта Стодольского о работе отряда в 1837 г., предназначенного для защиты Эмбинской рыбопромышленности. Отчет извещал о том, что данный отряд состоял из 9 судов под командованием обозревателя дистанции, расположенной по восточному берегу Каспийского моря /4, Л. 14-23/. Этот документ содержит в себе информацию о ходе эпидемии в Эмбинских водах, о нуждах и бедствиях, сопутствующих: «...лазарет для отряда тем более необходим, что в продолжение компании можно было у киргизов купить только три барана, а употребление свежей рыбы было не желательно в связи с лихорадкой, не имея свежей пищи, в команде